

PREPOVED RABE SLOVENŠČINE V BENEČIJI LETA 1933 V LUČI
NA NOVO ODPRTIH VATIKANSKIH ARHIVOV

Egon PELIKAN

Znanstveno raziskovalno središče, Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: egon.pelikan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

O zgodovini Cerkve v Julijski krajini v času med obema vojnama je bilo že veliko napisanega. Temeljni premik na področju dostopnosti arhivskega gradiva se je zgodil z odprtjem arhivov za obdobje Pija XI. Preseneča tako z obsegom gradiva kakor z množico dokumentov, ki minuciozno obravnavajo razmere v Julijski krajini v trikotniku Cerkev-režim-manjšina. Gre prav za prav za nekakšen "Wikileaks", ki z dokumentacijo razkriva vse pomembnejše dogodke, ki so imeli kakršenkoli odmev v lokalni, državni (italijanski) ali širši jugoslovanski oziroma evropski javnosti. Na podlagi teh novo dostopnih dokumentov avtor opisuje prepoved rabe slovenščine v Benečiji leta 1933.

Ključne besede: Julijska krajina, Pij XI., Vatikanski arhivi, slovenščina v Cerkvi, Benečija leta 1933

IL DIVIETO DELL'USO DELLO SLOVENO NELLA SLAVIA FRIULANA
NEL 1933 ALLA LUCE DEI DOCUMENTI VATICANI RECENTEMENTE
RESI PUBBLICI

SINTESI

Tanto è stato già scritto sulla storia della Chiesa in Venezia Giulia nel periodo tra le due guerre. La svolta fondamentale per quanto riguarda l'accessibilità del materiale archivistico, però, è avvenuta con l'apertura degli archivi relativi al pontificato di Pio XI. Sorprende sia il volume dell'intero materiale sia la moltitudine di documenti che affrontano minuziosamente la situazione nella Venezia Giulia all'interno del triangolo Chiesa-regime-minoranza. Si tratta di un "Wikileaks", per così dire, che in maniera documentata fornisce informazioni su ciascun evento di risonanza, anche minima, a livello locale, nazionale (italiano), jugoslavo o più ampiamente europeo. In base a questi documenti resi solo di recente accessibili, l'autore fornisce quindi una descrizione del divieto dell'uso dello sloveno nella Slavia Friulana del 1933.

Parole chiave: Venezia Giulia, Pio XI, Archivi vaticani, lingua slovena nella Chiesa, Slavia Friulana nel 1933

UVOD¹

O zgodovini Cerkev v Julijski krajini v času med obema vojnama je bilo že veliko napisanega. Že pregled literature je obsežen tako v slovenskem (Kacin Wohinz, 1986; Marušič, 1987) kot v italijanskem zgodovinopisju (Blasina, 1993; Ferrari, 1981). V zadnjih desetih letih pa sta se zgodila dva premika, ki prinašata dostop do novih virov in sta za zgodovino Cerkev v Julijski krajini, ključna: prvi je odprtje arhiva Tajnega krščanskosocialnega gibanja za celotno obdobje med obema vojnama leta 2010, ki ga zdaj hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, drugi je odprtje Vatikanskih arhivov za obdobje Pija XI. leta 2006. Za problematiko odnosov v trikotniku med slovensko duhovščino in italijansko cerkveno hierarhijo ter fašističnimi oblastmi v Rimu in v Julijski krajini so posebej zanimivi fondi v AA.EE.SS – *Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Italia* (III e IV periodo). To področje delovanja Svetega sedeža je spadalo pod *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico* (S.RR.SS.).

Danes je mogoče tako zgodovino odnosa med Cerkvijo in državo v fašistični Italiji kakor specifične relacije Cerkev – fašizem v Julijski krajini, opisovati torej iz štirih zornih kotov, ki nam dajejo možnost oblikovanja raziskav na prvovrstnem arhivskem gradivu: arhivih lokalnih cerkvenih in posvetnih oblasti (dekanij, škofij, policije, kvesture in prefektur), Državnih arhivov v Rimu (pri Zunanjem ministrstvu, Notranjem ministrstvu, itd.), arhivu krščanskosocialnega gibanja in nazadnje in za našo razpravo najpomembnejše – Vatikanskih arhivov za obdobje Pija XI. (tj. 1922–1939).

Temeljni premik na področju dostopnosti arhivskega gradiva se je zgodil pred dobrimi desetimi leti, z odprtjem arhivov za obdobje Pija XI., ki nas preseneča tako z obsegom gradiva kakor z vsebinami množice dokumentov, ki zelo minuciozno obravnavajo razmere v Julijski krajini v trikotniku Cerkev–režim–manjšina ob “oboroženi meji”. Gre pravzaprav za nekakšen “Wikileaks”, ki z dokumentacijo razkriva ozadja vseh pomembnejših dogodkov znotraj Cerkev v Julijski krajini, ki so imeli kakršenkoli odmev v lokalni, državni (italijanski) ali širši (jugoslovanski oziroma evropski) javnosti. O vsebinah na novo dostopnega gradiva je bilo do sedaj malo objavljenih raziskav (Pirjevec, 2006; Pelikan, 2012).

Dokumenti nam nazorno prikazujejo, kako natančno je probleme v Julijski krajini spremljala papeška pisarna, pravzaprav kardinal Eugenio Pacelli, poznejši Pij XII. osebno, saj je z njegovim podpisom oziroma parafo (signaturo) označena tudi večina omenjene dokumentacije. Iz dokumentov Komisije za izredne zadeve (*Affari Ecclesiastici Straordinari*) izhaja, da je bila Julijski krajini in Slovencem namenjena prav posebno intenzivna pozornost papeške pisarne, v kontekstu obravnave slovenske manjšine. Uničujoča politika do manjšine znotraj Katoliške cerkve se je začela šele po konkordatu leta 1929. Čas sovпада z nastopom kardinala Eugenija Pacellija (leta 1930), poznejšega Pija XII., na čelo vatikanske državne pisarne (*Segreteria di Stato*). Danes je torej mogoče osvetliti

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Sredozemlje in Slovenija* št. P6-0272 in raziskovalnih projektov *Oborožena meja. Politično nasilje v severnem Jadranu, 1914–1941* št. J6-7152 ter *Antifašizem v julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954* št. J6-9356, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

dogajanje v Julijski krajini na podlagi dokumentov iz arhiva Pija XI. in s tem zaokrožiti pomanjkljivo vedenje o ozadnjih ključnih dogodkov na relaciji Cerkev – režim – slovenska manjšina v Julijski krajini. V dokumentih je zdaj pojasnjena vrsta, do sedaj spornih oziroma ne dovolj jasno raziskanih dogodkov v zgodovini Cerkve v Julijski krajini med obema vojnama (izsiljen odstop nadškofa Sedeja, izsiljen odstop škofa Fogarja, ukinitve slovenskega cerkvenega tiska, zamenjava slovenskih redovnikov z italijanskimi itd.).

Na primeru dokumentacije iz omenjenega arhiva v Vatikanu bom v prispevku (kot študijo primera) predstavil ozadje prepovedi rabe slovenskega jezika v Benečiji leta 1933.

SPLOŠNA SLIKA

Pred konkordatom – dvajseta leta

Dvajseta leta so bila čas, ko se je bil Sv. Sedež za preganjano slovensko in hrvaško duhovščino pripravljen zavzeti. Slednja je imela resnične težave predvsem z državnimi oblastmi, ki so dopuščale nasilje lokalnih fašistov nad duhovščino in slovenskim ter hrvaškim prebivalstvom v Julijski krajini. Nasilju nad duhovščino, ki je izbruhnilo ob božiču 1920 v Istri pred volitvami spomladi 1921 je namreč sledila javna reakcija Vatikana. Te dogodke je v pastirskem pismu dne 21. maja 1921 najprej obsodil novi tržaški škof, Karlinov naslednik Angelo Bartolomasi, za tem pa tudi papež Benedikt XV. Benedikt XV. se je v odgovoru tržaškemu škofu zavzel za preganjane slovenske in hrvaške duhovnike (Klinec, 1979, 19).

Zbor svečnikov sv. Pavla je poslal Bendiktu XV. zahvalno pismo v imenu vse duhovščine, katoliške inteligence ter slovenskega in hrvaškega ljudstva v Julijski krajini (ACS, UCNP, f. 81).

Tajne vizitacije in poročila iz Julijske krajine pred konkordatom leta 1929

Tudi poročila o položaju v Julijski krajini, ki so iz primorskih škofij prihajala v Vatikan, so bila v 20ih letih slovenski in hrvaški manjšini naklonjena. Lahko bi govorili o nekakšni generalni “liniji papeža Benedikta XV.” v odnosu do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, ki sovpada z nerešenim “rimskim vprašanjem” in relacijo fašizem – Katoliška cerkev v širšem italijanskem državnem okviru. Kot primer takega dokumenta, rezultata tajne vizitacije (kakršnih je v Vatikanskem arhivu več), bom kratko predstavil poročilo tajne vizitacije v Julijski krajini julija in avgusta 1928. Tajni papežev vizitator (nadškof Gaetano Malchiodi), ki je vizitacijo izvajal, je v uvodu v poročilo naslovljeno na tedanjega državnega tajnika Sv. Sedeža Pietra Gasparrija, zapisal:

Imam čast predstaviti vaši prevzvišenosti poročilo o moji tajni vizitaciji, ki sem jo opravil po nalogu sv. očeta, v škofijah Trst, Koper, Poreč in Pula, Reka in Zadar z namenom, da bi ugotovili kakšno je stanje Slovanov glede njihove verske oskrbe. [...] Pred drugimi cerkvenimi dostojanstveniki v Julijski krajini sem skrbno čuval skrivnost misije in jim dal verjeti, da se tam nahajam kot turist na dopustu. (ASV-AES, f. 141, dok. 16).

V nadaljevanju poročila vidimo, kako vestno je tajni vizitator opravil svojo nalogo, saj v poročilu ne manjka minucioznih opisov položaja v posameznih škofijah ali dekanijah, o ekscesih fašističnih oblasti v posameznih slovenskih vaseh, vse do npr. natančnega poročila o ozadju dogodkov ob bombnem napadu fašistov na koprsko semenišče leta 1925 (ASV-AES, f. 141, dok. 57).

Po mnenju vizitatorja, ki se sklicuje na slovensko in hrvaško nižjo duhovščino, “med ljudmi vlada prepričanje, da italijanski škofje podpirajo vlado v prizadevanju, da bi odvzeli Slovanom še tisto kar je ostalo od njihove narodne zavesti.” (ASV-AES, f. 141, dok. 28).

Vizitator je bil tudi osebno očitno na strani slovenske in hrvaške populacije, saj v poročilu (v sicer nekoliko kolonialnem tonu) npr. preberemo, “to slovansko prebivalstvo ni nikoli delalo težav vladam, katerim jim je bilo podložno a ne dovoljuje, da se oblast dotika tistega kar jim je najbolj sveto, vere in jezika.” (ASV-AES, f. 141, dok. 29).

Očitki o “panslavizmu” (s čemer je bila očitno mišljena naklonjenost Kraljevini SHS) naj bi po mnenju vizitatorja bili zgolj pretveza oblasti za politično preganjanje duhovnikov in ljudstva, saj je “očitno, da je program vlade čim hitrejša italijanizacija ‚tujerodcev‘ (*allogeni*) in se bo v ta namen uporabilo vsa sredstva.” (ASV-AES, f. 141, dok. 29). Tajni vizitator ugotavlja tudi, da v šolah že zdaj ni več sledi česa slovanskega in tudi veronauk je v šoli povsem italijaniziran, kar se (njemu osebno) zdi nedopustno. Sicer minuciozno poroča o položaju v posameznih krajih Julijske krajine, o težavah tržaškega škofa Angela Bartolomasija, ki je svoje mesto zapustil, in o težkem položaju škofa Alojzija Fogarja, ki ga je nasledil.

Skratka, vizitacijsko poročilo je polno razumevanja za Slovence in Hrvate, vizitator ostro obsoja fašistične raznarodovalne metode, opozarja na nesprejemljivost nastavljanja italijanskih duhovnikov, ki ne znajo jezika ljudstva, med “slovansko” populacijo itd. Zaključuje z mislijo, da je program režima jasen, in sicer likvidirati slovansko duhovščino. Obtožbe o antiitalijanstvu slovenske duhovščine so po mnenju vizitatorja zgolj podtikanja in laži, v vzpostavljanju Zbora svečnikov svetega Pavla, v katerega so se leta 1920 organizirali slovanski duhovniki, pa vidi zgolj logično posledico nasilja nad njimi (ASV-AES, f. 141, dok. 65). Zaključuje z ugotovitvijo, da bo nastala nepopravljiva škoda, saj “se skuša nasilno uničiti vse kar je slovanskega, poteptati se skuša vse principe naravnega prava in iztrgati iz src tisočev in tisočev tisto, kar je pravica vseh ljudstev, pravica, da govorijo z Bogom v jeziku svojih očetov. [...] Uresničuje se program, ki sega od Istre in Goriške do Trentina.” (ASV-AES, f. 141, dok. 66).

Vizitator Malchiodi najbrž ni vedel, kako potekajo pogovori med fašistično vlado in Sv. sedežem o sklenitvi konkordata, ki se bo zgodil slabih šest mesecev po njegovem vizitacijskem poročilu.

Njegova naklonjenost manjšini pa je bila očitno tudi izraz splošne usmeritve v Vatikanu, ki pa se bo kmalu radikalno spremenila.

Konkordat 1929

Med Sv. sedežem in fašistično državo je bil dne 11. februarja 1929 po dolgotrajnih pogajanjih sklenjen konkordat, ki je pomenil konec skoraj 70-letnega spora med Katoliško

cerkvijo in državo v Italiji. Cerkev je dosti dobila in režim tudi – slovenska in hrvaška manjšina v Italiji pa veliko izgubila.

Med pogajanji je Sv. sedež najprej očitno res skušal zavarovati jezikovne pravice manjšin in izrecno je bilo v pogajanjih izpostavljeno tudi vprašanje verouka v maternem jeziku v novih provincah (v Julijski krajini in na Južnem Tirolskem). Vsebinska tajnica pogajanj je postala znana zaradi indiskretnosti fašistične vlade in izvedelo se je, da je Vatikan postavil celo zahtevo, naj bi bili povsod tam, kjer primanjkuje duhovnikov slovenskega in nemškega jezika, nastavljeni duhovniki iz matičnih držav (PANG, BA, dok. 548).² Predstavniki italijanske vlade niso le zavrnili te zahteve, ampak tudi določbo, ki bi v konkordatu zagotavljala pravico do verouka v maternem jeziku. Obe zahtevi so potem predstavniki Vatikana umaknili. Po Besednjakovem in Bitežnikovem mnenju je bilo tako popuščanje Vatikana tem bolj nesprijemljivo, ker je italijanski šolski zakon (Gentile/Acerbo) posredno prepovedoval rabo slovenščine in nemščine pri verouku v šoli, razložljivo pa morda z obljubo, da bo fašistična oblast (še nadalje) dopuščala vsaj verouk v maternem jeziku (PANG, BA, dok. št. 548). Poleg tega konkordat ni prinesel niti zagotovila, da je verouk v maternem jeziku dovoljen vsaj še izven šolskih stavb, v cerkvah, vrata šole pa je odprl italijanskim duhovnikom (Juvančič, 1974, 105).

Spremembe

Po konkordatu 1929 se položaj hipoma popolnoma spremeni. Takoj so se pričeli stopnjevat represivni ukrepi oblasti, ki so multietnično podobo Julijske krajine radikalno spreminjali tudi na cerkvenem področju:

- ukinitve vsega slovenskega, tudi katoliškega periodičnega tiska (1930);
- odstavitev zadnjega slovenskega nadškofa v Julijski krajini Frančiška Borgie Sedeja 1931 in imenovanje italijanskega nacionalista in filofašista Giovannija Sirottija na čelo goriške nadškofije;
- prepoved rabe slovenščine v cerkvah v Benečiji leta 1933, na kar se Vatikan ni odzval;
- sistematična raznarodovalna politika administratorja Giovannija Sirottija v goriški nadškofiji (1931–1934);
- raznarodovalna politika njegovega naslednika Carla Margottija (1934);
- ukinitve vseh slovenskih in hrvaških samostanov v Julijski krajini do leta 1934 oziroma zamenjava slovenskih redovnikov z italijanskimi;
- prepoved rabe slovenščine v cerkvah v predmestjih Trsta leta 1936;
- prisilni odstop tržaškega škofa Alojzija Fogarja leta 1936, ki se je sodelovanju z režimom pri raznarodovanju manjšine s pomočjo Katoliške cerkve upiral;

2 PANG, BA, dok. 548. Glej tudi *Mussolini, der Vatikan und die Minderheiten*, ki je kot poseba številka časopisa *Mittelungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien* izšla leta 1933 na Dunaju (Besednjak & Bitežnik, 1933). Ima knjižno obliko (80. str.), podpisana pa je z "južnoslovanski katoličani v Italiji". Avtorja sta Besednjak in Bitežnik, kar je razvidno iz rokopisa (Bitežnikova kaligrafija), ki je v arhivu (glej PANG, BA, 589, rokopis, nemščina). Med drugim je razvidno, da sta se pri kritiki konkordata sklicevala na delo dr. Theodorja Grentrupa (1932).

- pritiski s strani cerkvene hierarhije (tj. škofov G. Margottija, A. Santina, G. Nogare itd.) na slovenske in hrvaške duhovnike, naj poučujejo verouk italijanščini itn.

Vsi ti ukrepi so, kot je zdaj razvidno iz dokumentacije, potekali s soglasjem ali pogosto celo z navodili iz Vatikana. Ozadja naštetih dogodkov so danes nedvoumno razložljiva z novimi vatikanskimi dokumenti.

Preden se posvetimo primeru prepovedi rabe slovenščine v Benečiji leta 1933 velja kratko opozoriti na širši kontekst, ki ga lahko po konkordatu leta 1929 spremljamo kot specifičen pojav zlitja dveh ideoloških strategij, ki ju v historiografiji označujemo s specifičnima terminoma “fascismo di confine” (obmejni fašizem) s strani režima in “romanizzazione” (romanizacija) znotraj Katoliške cerkve.

Obmejni fašizem (*fascismo di confine*)

Na Primorskem sta v času med obema vojnama ideologija in politična praksa fašizma “mutirali” v posebno obliko, v t. i. “obmejni fašizem” (*fascismo di confine*). Obmejni fašizem je v praksi pomenil nekakšno podvajanje represije, saj specifično obmejnega fašizma v “novo priključenih provincah” Julijske krajine (t. i. *province nuove*) definira nekakšna “dvojna usmeritev”. Na eni strani gre za ideološko-politično usmeritev, ki je značilna za vso italijansko državo (sloni na mobilizaciji množic proti razrednemu boju v notranji politiki, v zunanji politiki pa je usmerjena v imperializem), na drugi strani pa je sočasno prisoten specifičen, pol-kolonialen odnos do novo priključenih pokrajin,³ kjer je živelo slovensko in hrvaško prebivalstvo, takrat imenovano tudi “tujerodno” (t. i. *allogeni*). V diskurzih obmejnega fašizma je očitna “juktapozicija” pojmov, kot so “manjvredni”, “barbarski”, “rasa” in “imperializem”, ki nedvoumno signalizirajo kolonialni diskurz (Matajc, 2016, 943; Mithans, 2015). Francesco Giunta, ideolog obmejnega fašizma, je že leta 1919 v svojih govorih uporabljal sintagmo “slavo-comunisti”. S tem pa ni označeval sprege med slovanstvom in komunizmom (in socializmom), kakor pozneje v času po drugi svetovni vojni, temveč je v kontekstu pojma *fascismo di confine* poudarjal njegovo bistveno značilnost – sočasno nevarnost slovanstva na eni in razrednega sovražnika fašizma (delavstva) na drugi strani. Videl ju je kot dve ločeni a sočasni nevarnosti: nacionalnih nasprotnikov (slovanskih/slovenskih) v novih provincah ter razrednih nasprotnikov (socialdemokratov/komunistov), ki so sicer predstavljali problem fašistični oblasti v vsedržavnem okviru (Vinci, 2011).

“Romanizacija” (*romanizzazione*)

“Generalno” usmeritev, ki je pogojevala razmere po konkordatu 1929, je predstavljala t. i. “romanizacija”, ki je v praksi pomenila italijanizacijo Cerkve v Julijski krajini v kateri

3 V diskurzih obmejnega fašizma, npr. v Mussolinijevem govoru v Puli 20. 9. 1920 “juktapozicija” pojmov, kot so “manjvredni”, “barbarski”, “rasa” in “imperializem” nedvoumno signalizira kolonialni diskurz (Matajc, 2016, 943): odnos do priključenih pokrajin se v analizi diskurzov kaže kot kolonialna politika do “kolonije v bližini” (*proximate colony*).

je imela slovenska in hrvaška duhovščina v tridesetih letih še vedno številčno večino. Represivne ukrepe nad slovensko in hrvaško manjšino znotraj Cerkve v Julijski krajini, je praviloma spremljal predhodni neposredni tajni dogovor na relaciji fašistični režim – Vatikan. Temu je sledil odločen nastop lokalnih oblasti, na njihove pritožbe pa so predstavniki Vatikana odgovorili, da so proti zakonom državnih oblasti - nemočni. Slovenski in hrvaški duhovniki so se “romanizaciji” upirali povezani v Zboru svečnikov sv. Pavla. Prav tako so se romanizaciji upirali furlanski duhovniki saj je slednja posegala v pravice vseh etničnih manjšin v Julijski krajini. Kot je zapisal italijanski zgodovinar Luigi Tavano, je “romanizacija” pomenila soočenje dveh oblik katolicizma, v prvi vrsti pa dveh cerkveno-političnih stvarnosti: “Ni mogoče razumeti aktualnega zgodovinskega dogajanja v vsej kompleksnosti, kakor tudi ne globokega prepada, ki se je odprl v njem po prvi svetovni vojni, brez upoštevanja temeljnega cenzurnega mehanizma – preteklost naj bi bila v celoti cenzurirana, saj ‘se je dogajala pod Avstrijo ...’, kar bi imelo za posledico izgubo zgodovinskega spomina, brez katerega narod ne obstoji.”⁴ Od konca prve svetovne vojne se je v Julijski krajini hitro zmanjševalo število slovenskih in hrvaških duhovnikov. Teh je bilo leta 1918 še več kot 500, leta 1929 pa samo še 272. Popolno izključitev slovenskega in hrvaškega elementa v Cerkvi Julijske krajine pa je nazadnje preprečila druga svetovna vojna. Arhivsko gradivo v Vatikanu ne pušča o tem nobenega dvoma več. Prav tako ni dvoma o tem, da se je radikalen obračun z manjšino v Julijski krajini znotraj Cerkve začel šele po podpisu konkordata leta 1929, saj dokumenti tu kažejo na jasno cezuro.

Človek “božje previdnosti” (kot je Mussolinija imenoval Pij XI.) pa tudi po konkordatu 1929 ni mogel radikalno dezavuirati dotedanje politike Sv. sedeža do manjšine ali ga kompromitirati pred domačo in tujo javnostjo s preveč “radikalnimi ukrepi”, saj je ta z režimom sodeloval kot nikoli poprej v zgodovini združene italijanske države. Paradoks je bil v tem, da radikalen obračun (z “enim zamahom”) s slovanskimi duhovniki torej ni bil mogoč, ker je bila Cerkev preblizu režimu.

Vatikansko gradivo tako prinaša dober vpogled v postopke pri imenovanju škofov, zakulisja odstavljanja cerkvenih dostojanstvenikov v Julijski krajini z intrigami, če so predstavljali oviro italijanizaciji manjšine znotraj Cerkve, intrige v vrhu lokalne cerkvene hierarhije, vse do poročil o povsem zasebnih zadevah posameznih dostojanstvenikov, ki so nastala na temelju omenjenih tajnih vizitacij papeževih zaupnikov, ki so po Julijski krajini potovali tudi kot “turisti” (ASV-AES, f. 141).⁵

PREPOVED RABE SLOVENŠČINE V CERKVAH V BENEČIJI LETA 1933

Kot raziskovalni primer enega od zgoraj navedenih ukrepov proti slovenski in hrvaški manjšini v Cerkvi Julijske krajine, bomo v luči novo dostopnih dokumentov v

4 “Non sembra possibile intendere tutta la storia locale, nella profonda cesura che si aprì in essa nel dopoguerra, senza tenere presente questo fondamentale meccanismo di censura – il passato era tutto da censurare, perché “sotto l’Austria”: con la conseguente perdita della memoria, senza cui un popolo non sussiste più ...” (Tavano, 1982, 167–168).

5 Trieste, Parenzo, Pola, 1928 *Visita del Rev. Malchiodi per verificare la condizione dell’assistenza religiosa degli slavi*. Poročilo tajne vizitacije obsega 40 tipkanih strani.

Vatikanskem arhivu, predstavili primer prepovedi rabe slovenščine v Benečiji, poleti leta 1933. Natančen pregled dosedanje literature na temo je leta 2012 pripravil Tomaž Simčič (Simčič, 2012, 591–607). Od tujih avtorjev bi veljalo omeniti temeljno delo Lucie Ceci, ki se usmerja v analizo relacije med Vatikanom in fašističnim režimom (Ceci, 2013) ter delo Faustina Nazzija, ki analizira prepoved rabe slovenščine v Benečiji (Nazzi, 1995).

V prispevku pa predstavljam nove dokumente, ki nam omogočajo uvid v ozadje dogajanja. Za osvetlitev dogodkov v Benečiji leta 1933 je dobro seči nekoliko nazaj. Od 8. do 15. julija 1932 je bil eden vodilnih krščanskih socialcev, dr. Janko Kralj v Rimu, kjer je bil, kakor pravi, “v dolgih avdijencah pri škofu Pizzardu”. (PANG, BA, dok. 537).⁶ Mons. Giuseppe Pizzardo je bil tajnik vatikanske “Komisije za izredne zadeve”, ki je skrbela za stike z vladami posameznih držav (za sklepanja konkordatov,⁷ imenovanja nuncijev itd.). Prvi človek omenjene komisije, nekakšnega “zunanjega ministrstva Vatikana”, je s svojimi stališči dobra priča tedanjega časa in razmer. Iz poročila Janka Kralja je razbrati, na kakšni ravni je bila takrat pri Sv. sedežu obravnavana manjšinska problematika. V daljšem poročilu Engelbertu Besednjaku je opisal razgovore v Rimu:

Dosegli smo, da so se naša vprašanja dejansko (ne formalno) osredotočila v drž. Tajništvo. Med drugimi razgovori je načelno važen za vladajočo miselnost oni v torek 12. 7. P. je načel vprašanje o verouku – zakaj naši duhovniki ne gredo v šolo - saj otroci znajo laško, – prvo je zveličanje duš – Cerkev je zato poklicana, ne za obrambo jezika. ‚E una questione di alta morale cristiana. Mi dica, quale e per lei il valore piu alto, la salvezza delle anime o la lingua?‘⁸ Prvi hip sem obstal, potem pa priznal, da pač vera; toda vprašanje je pri nas drugače postavljeno: Kaj koristi bolj zveličanju: verouk v domačem ali v tujem jeziku? [...] P. je mimo argumenta vztrajal, da če otroci znajo laški za druge predmete, znajo tudi za verouk. [...] Potem sem na listič napisal njegovo tezo: ‚Quando la gioventu di una minoranza ha imparato la lingua della maggioranza, la minoranza perde il diritto all’ insegnamento religioso in lingua materna‘,⁹ ter dejal: ‚Naj sv. Stolica izvoli razglasiti to načelo. Kaj bodo rekle nemške, madjarske, evropske manjšine!‘ P. je nato dejal, da to ni njegovo načelo marveč, da je hotel slišati naše argumente. Zahvalil sem se, rekoč, da sem bil v srcu prepričan, da sv. Stolica ne more razglašati takih načel državnega panteizma. (PANG, BA, dok. 537).

Janko Kralj je svoje vtise o vatikanskih razgovorih v pismu Besednjaku strnil v ugotovitev: “Reči moram, da imam vtis, da v Vatikanu ne odloča toliko hoteni [namerni]

6 Poročilo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku o intervenciji v Vatikanu z dne 26. julija 1932.

7 Giuseppe Pizzardo je z Eugeniem Pacellijem na vatikanski strani vodil pogajanja za sklenitev konkordata tudi s Kraljevino Jugoslavijo. Engelbert Besednjak pa je kot zaupnik jugoslovanskega pogajalca Nikole Moscatella vplival zlasti na oblikovanje določbe o manjšinah v jugoslovanskem konkordatu, ki je predvidevala recipročnost za manjšine jugoslovanskih narodov v novo sklenjenih konkordatih (Mithans, 2013).

8 “Gre za vprašanje katoliške morale. Povejte, katera vrednota je za vas višja, zveličanje duš ali materni jezik?”

9 “Kadar se mladina neke nacionalne manjšine nauči jezika večinskega naroda, izgubi pravico do veronauka v maternem jeziku.”

nacionalizem kot nenavadna ozkost obzorja in nesposobnost uživeti se v tujo kožo.” (PANG, BA, dok. 537).

Poznejši dogodki tega niso potrdili, niti jih ne potrjuje zdaj dostopna nova dokumentacija.

V Benečiji poleti 1933

V praksi je izgledalo drugače. Prvi temni oblaki so se nad slovenščino v Cerкви v Benečiji pričeli zbirati, ko je videmski prefekt Temistocle Testa, 29. julija 1933 sporočil videmskemu nadškofu Giuseppu Nogari, da bo zaplenil slovenski katekizem, ki ga slovenski beneški duhovniki, kot je izvedel, nameravajo tiskati v Gorici. Zahteve prefekta lahko spremljamo v vatikanskem arhivu v pismu, ki ga je že naslednjega dne (30. julija) poslal kardinalu Pacelliju osebno nadškof Giuseppe Nogara (ASV-AES, f. 98, dok. 37). V njem se nadškof na kardinala Pacellija obrača z vprašanjem, “kaj mu je storiti?” (ASV-AES, f. 98, dok. 37).

Že v treh dneh, 4. avgusta, je sledil Pacellijev odgovor:

Upoštevajoč dejstvo, ki ste ga navedli vi sami – da populacija že zna tudi italijansko – in tudi dejstvo, da bo novi slovenski molitvenik takoj zaplenjen, se zdi smiselno, da se vaša ekscelenca ne vpleta v to vprašanje in tudi obvesti izdajatelje, da se distancira od vsake odgovornosti. (ASV-AES, f. 98, dok. 38).

Dogodek pa je bil zgolj uvod v katastrofo.

Pij XI. in prepoved rabe slovenščine

Kot beremo v naslednjem pismu nadškofa Nogare državnemu tajniku kardinalu Pacelliju z dne 10. avgusta 1933, se je položaj v nekaj dneh ponovno in tokrat do skrajnosti zaostрил. Nadškof Nogara se je znašel tudi v hudi osebni stiski in naslovil na državnega tajnika kopico vprašanj. Po intervenciji nadškofa Nogare je bila ideja o slovenskem katekizmu opuščena, a kot beremo v naslednjem pismu kardinalu Pacelliju se je položaj zdaj ponovno skrajno zaostрил:

Prečastita eminenca,

Zdaj je prišlo na sceno novo vprašanje, mnogo težje kot poprejšnje. Včeraj me je ponovno obiskal Njegova ekscelenca Prefekt in dejal, da ima neposredno od predsednika vlade Mussolinija ukaz, da zapleni vse primerke slovenskega katekizma, ki so še v obtoku in istočasno zaukaže v Benečiji izključno rabo italijanščine. [...] Duhovniki, ki bi se ukazu zoperstavljali bodo brez odlašanja zaprti ali poslani v konfinacijo. Ponovil mi je, da gre za ukaze predsednika vlade, ki je kot tak brez priziva in mi zatrdil, da ne bo odstopal niti, če bi interveniral Sv. sedež.

Njegova ekscelenca Prefekt je zahteval, da jaz osebno sporočim slovenskim duhovnikom ukaze duceja. [...] Quid faciendum? Duhovščina bo odgovarjala, da so to vpra-

šanja o katerih odloča škof in obračali se bodo name. Kaj naj jim odgovorim? Naj jih pozovem k poslušnosti? In če kdo ne bo hotel ubogati kljub prefektovim grožnjam s sodiščem? In bo zato poslan v konfinacijo? Kaj naj storim?

NAPETO PRIČAKUJEM VAŠIH HITRIH IN NATANČNIH NAVODIL [velike tiskane črke v originalu], da se bom znal ravnati. [...] Težko mi je tudi, da se vse to dogaja tik pred mojim odhodom na romanje v Rim. (ASV-AES, f. 98, dok. 43).

Začel se je namreč neposreden in odkrit napad oblasti na rabo slovenščine v Cerkvi v Julijski krajini. Prepoved nadškofa ni dosegla v Rimu, kot beremo v dosedanji historiografiji (prim. Klinec, 1967, 79), temveč je bilo romanje priložnost za izogib nastalemu problemu ...

V Beneški Sloveniji je bila slovenščina v rabi več kot tisoč let in tudi po priključitvi Beneške Slovenije Italiji leta 1866 je bila raba slovenščine v Cerkvi nemotena. Papež Benedikt XV., ki se je, kot smo videli, za ogroženo manjšino odkrito zavzel, je celo izrecno izjavil, da pravice rabe slovenščine v Cerkvi v Benečiji nihče in nikoli ne sme odvzeti (PANG, BA, dok. 853).¹⁰ Enako določbo je vseboval tudi 27. člen takrat veljavnega cerkvenega zakonika, ki je to pravico označil kot pravico, ki “nikoli ne zastara” in ki “v nobenem primeru ne more biti odpravljena ali preklicana” (PANG, BA, dok. 853). Poleg tega je italijansko državo k temu zavezoval 22. člen konkordata. Tako je pomenil poseg civilnih oblasti v pristojnosti škofa kršitev 1. člena konkordata, s prepovedjo slovenščine v Cerkvi pa še kršitev 22. člena konkordata.

Čez dober teden, 21. avgusta 1933, je nadškof Nogara dobil odgovor neposredno – od samega Pija XI. In to (za čas in razmere) ni bila majhna stvar. Pošiljatelj in podpisnik je bil sicer državni tajnik kardinal Eugenio Pacelli, a na robu dokumenta lahko preberemo v drobni pisavi kardinala Pacellija stavek, ki je opremljen tudi z njegovim znakom (parafa):

“Besedilo tega pisma je kardinalu Eugeniju Pacelliju diktirala njegova svetost Pij XI.” (ASV-AES, f. 98, dok. 44).

Pismo se glasi:

Prečastita eksceleca,

zaradi odsotnosti njegove prevzvišenosti mons. Pizzarda in lahko rečemo v splošni odsotnosti, ki je posledica letnega časa, vam moram na vaše pismo z dne 10. avgusta odgovoriti sam. Po vsestranskem premisleku se zdi, da je to primer, ko je potrebno aplicirati klasični in najjasnejši rek:

Episcopus utatur iure et munere suo! ...¹¹

Duhovščina v Julijski krajini in posebej v Benečiji je v tem trenutku pričakovala pomoč Sv. sedeža. Nad trideset beneških slovenskih duhovnikov je pooblastilo duhovnika Josipa Kramarja in Boža Zufferlija, naj gresta posredovat k videmskemu nadškofu

10 Spomenica papeškemu legatu kardinalu Augustu Hlondu, izročene na II. Evharističnem kongresu v Ljubljani leta 1935, 5.

11 “Škof naj uveljavi svojo oblast in avtoriteto!”

Sl. 1: Engelbert Besednjak, vodja Tajne krščanskosocialne organizacije (fotografija v lasti avtorja članka).

Giuseppu Nogari. Škof se je znašel pod pritiskom duhovščine in vernikov. Duhovnika sta poslala tudi Piju XI. obsežno spomenico, ki jo lahko najdemo v državnem tajništvu (ASV-AES, f. 98, dok. 66–68).

V korespondenci med nadškofom Nogaro in kardinalom Pacellijem je zdaj (27. septembra 1933) sledila kar sedem tipkanih strani dolga spomenica položaja v Beneški Sloveniji s strani škofa Nogare (ASV-AES, f. 98, dok. 45–52). V njej se škof postavil na stran slovenske manjšine – ljudstva in še bolj slovenskih duhovnikov: “Kako naj se slovenski duhovniki zagovarjajo pred ljudstvom?” sprašuje nadškof Nogara kardinala

Pacellija (ASV-AES, f. 98, dok. 48). Očitno je kot poznavalec položaja v svoji škofiji vedel, da je prepoved absurda in bil to pripravljen zagovarjati tudi pred kardinalom Pacelijem. V njegovi logični argumentaciji lahko v zaključku preberemo npr.:

Zakaj furlanski jezik ne predstavlja nobene nevarnosti za domoljubna čustva? Zakaj bi to lahko predstavljala peščica Italijanov [Slovencev v Benečiji], ki govorijo drug jezik? (ASV-AES, f. 98, dok. 48).

In opozoril tudi na posledice:

Ukaz o pridigah zgolj v italijanščini je prizadel večino prebivalstva, ki je tiho, ker se boji represalij. Nekateri pa so izjavili, da bodo v primeru nadaljnje prepovedi slovenščine, prenehali dajati običajne prispevke za vzdrževanje duhovnikov. (ASV-AES, f. 98, dok. 45).

Nogara je nazadnje predlagal, da se vendar dopusti povzetke pridig v slovenščini, za mlajše od tretjega razreda osnovne šole pa tudi pouk verouka v slovenščini in italijanščini (ASV-AES, f. 98, dok. 49).

Prepoved pa je takoj dobila tudi evropske razsežnosti, za kar sta na Dunaju in v Ženevi skrbela Engelbert Besednjak in Jože Bitežnik. Prav tako sta sproti informirala tisk v Jugoslaviji, Avstriji in Nemčiji. Zelo hitro sta sestavila spomenico z naslovom "Denkschrift über die Lage der deutschen und südslawischen Katholiken in Italien".¹² V javnosti je bila prvič predstavljena in razdeljena novinarjem na vsenemškem katoliškem shodu na Dunaju (od 7. do 12. septembra 1933) (PANG, BA. dok. 1002). V njej ni manjkalo precej ostrih tonov. Med drugim je bilo zapisano, da "malopridnih načrtov italijanske države z manjšino ni mogoče izvesti brez sodelovanja Vatikana ..." (PANG, BA. dok. 1002) V spomenici sta bila odkrito napadena tudi administrator goriške nadškofije Giovanni Sirotti in tridentski škof Carlo Enrici (PANG, BA. dok. 1002).

V Kraljevini Jugoslaviji so o dogajanju poročali v "Slovcu" in "Jadranski straži", kar seveda ni ušlo izjemno obveščnemu papeškemu nunciju v Jugoslaviji Ermenegildu Pellegrinetiju, ki je takoj obsežno poročal kardinalu Paceliju (ASV-AES, f. 98, dok. 60).

Še bolj originalen je bil beneški duhovnik Božo Zufferli, ki je obsežno spomenico že 4. septembra 1933 naslovil kar na predsednika vlade Benita Mussolinija. Odgovora sicer, dokaj razumljivo, ni dobil nikoli, a zanimivo bi bilo izvedeti, kako da se je njegova spomenica takoj znašla tudi v državnem tajništvu v Vatikanu, v rokah kardinala Pacellija (ASV-AES, f. 98, dok. 61–65).

Očitno je, da je fašistična vlada o zadevi sproti obveščala Vatikan! Posledično se nam vsiljuje še bolj zanimivo vprašanje, ki ostaja za zdaj brez odgovora – se je dogajalo tudi obratno?

Spomenico neposredno na Pija XI. sta 28. septembra sestavila in odposlala beneška duhovnika Josip Kramar in Božo Zufferli (ASV-AES, f. 98, dok. 66–68).

V dogajanje se je vmešal še administrator goriške nadškofije mons. Giovanni Sirotti, ki je pisal pismo nadškofu Nogari ter ga bodril, naj pri prepovedi slovenščine vztraja. V

12 "Memorandum o položaju nemških in južnoslovanskih katolikov v Italiji".

pismu navaja, da je končni cilj slovanskih duhovnikov tudi na Goriškem doseči imenovanje "slovanskega" nadškofa. Tudi to pismo se je takoj znašlo v rokah Pacellija (ASV-AES, f. 98, dok. 77–79). V teh razmerah se je oglašil tudi ljubljanski "Ponedeljski Slovenec". Med njim in tržaškim "Il Piccolo" se je vnela polemika v zvezi s slovenščino v cerkvah v Benečiji, o čemer je promptly poročal Pacelliju nuncij Ermenegildo Pellegrinetti v pismu z dne 18. septembra 1933.

V državnem tajništvu se sproži prava poplava spomenic, poročil in pisem – med drugim npr. spomenica skoraj celotnega uredništva ljubljanskega "Slovenca" papežu z dne 28. septembra 1933 (ASV-AES, f. 98, dok. št. 85–86), ali serija Pellegrinettijevih poročil iz Kraljevine Jugoslavije, skratka preveč dokumentov, da bi lahko našteali vse.

Najpomembnejši dokument v zadevi je brez dvoma dokončen ukaz kardinala Pacellija nadškofu Nogari, ki je 31. oktobra 1933 polemiko zaključil – kratko in jedrnato, očitno brez možnosti priziva:

Naš odgovor v poznani zadevi se glasi:

1. *Uporabljeno bo nekaj tolerance glede verske vzgoje fantkov in deklic;*
2. *Pridiga odraslim mora biti v italijanščini in tu ni dovoljen nikakršen povzetek [v slovenščini];*
3. *Duhovniki, ki so se pritoževali v Vatikan so se izkazali zelo strastni [v nacionalnem smislu].*

S spoštljivim pozdravom. (ASV-AES, f. 98, dok. 83).

Videmskemu nadškofu Giuseppu Nogari pravzaprav ni kaj očitati. Do konca je ostal na strani svojih duhovnikov in slovenskega ljudstva v Benečiji. Dokončnemu ukazu se ni smel niti mogel več upirati. Vsa ta korespondenca, ki priča o njegovi držji, pa bi se morala prav za prav nahajati tudi v katerem od predalov videmske nadškofije ...

Škof Gregorij Rožman pri Piju XI.

Dne 2. oktobra 1933 je skušal v zvezi s tem vprašanjem pri Piju XI. (na Besednjakovo in Bitežnikovo prošnjo) intervenirati tudi škof Rožman. Po Besednjakovem poročilu, ki navaja Rožmanove besede, je sprejem potekal precej napeto:

Dr. Rožman je bil v avdijenci 2. oktobra in imel zaradi manjšine z njim spor. Takoj, ko je začel pojasnjevati papežu težko cerkveno-politično situacijo našega naroda, ga je Pij XI. prekinil in se hudo razjezil. Rekel mu je, da je on boljše informiran o položaju kot je lahko Rožman in pokazal svojo indignacijo nad tem, da jugoslovanski katoliki sumijo v njegovo pravičnost. Rožman ga je skušal pomiriti rekoč, da papeža osebno nihče ne obtožuje in da so za razmere v Julijski krajini odgovorne civilne oblasti. Vendar Pij XI. ni poslušal njegove replikacije, temveč mu je v obraz povedal, da tudi on (Rožman) verjame v obtožbe, na račun svetega Očeta. Od besa je metal po zraku papirje in Rožman je moral prekiniti pogovor o tej stvari. (PANG, BA, dok. 12).

Intervencijo pri Piju XI. nam, po pričevanju škofa Rožmana, podaja tudi njegov biograf Jakob Kolarič, ki takrat sicer ni vedel za natančen datum avdience a vsebinsko v bistvenem potrjuje pričevanje Engelberta Besednjaka (Kolarič, 1970, 127–130). Zagotovo je papeževo občutljivost do vprašanja slovenske manjšine pogojevala vrsta mednarodnih akcij Engelberta Besednjaka in Josipa Bitežnika. Leta 1931 tudi nastop jugoslovanske škofovske konference, ki je močno odmevala v mednarodni javnosti. Takrat je namreč na pobudo Engelberta Besednjaka, zagrebški nadškof in predsednik jugoslovanske škofovske konference Antun Bauer, za 19. marec 1931 razglasil javne molitve za preganjano manjšino v Julijski krajini. Bauerjeva akcija je, kot je razvidno iz korespondence, preseгла pričakovanja njenih idejnih avtorjev, saj je o tem pisala večina pomembnejših evropskih časopisov (Pelikan, 2002, 258–259).

Nazadnje v zvezi s problemom slovenščine v Benečiji ni zalegla nobena intervencija. Nasprotno, ukrep pa so še dodatno zaostriale lokalne policijske oblasti, saj je policija po župniških sistematično izvajala hišne preiskave, pri katerih je plenila slovenske molitvenike in slovensko literaturo in časopise. Čez dobro leto je lahko videmski prefekt z zadovoljstvom sporočil v Rim:

Spoštovano ministrstvo obveščam, da je uspelo z energično akcijo, ki jo je sprožila tukajšnja prefektura, zdaj zlomiti še zadnji odpor najbolj zagrizenih slovenskih duhovnikov. Že pred nekaj meseci so v cerkvah prenehali tudi s kratkim povzetkom v slovenščini, ki so ga v zadnjem času še izvajali po koncu italijanske pridige. Tako je povsem uveljavljena odredba vlade z dne 7. avgusta 1933 ... (ACS, NAW, T-586, mikrofilm št. 102, dok. 027426).

Prepoved rabe slovenščine v Benečiji je nazadnje obveljala za naslednjega pol stoletja.¹³

Epilog

V že omenjeni posebni številki dunajskega “Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien” sta nazadnje Engelbert Besednjak in Jože Bitežnik zapisala (1933), da gre v Benečiji leta 1933 za dogodek, ki je posebno nevaren kot precedenčni primer in kot “odločitev zgodovinskega pomena” (PANG, BA, dok. 853). To dejstvo je predstavljalo tudi učinkovit argument za nastop pred mednarodno javnostjo: “Odločitev sv. Stolice v svojem bistvu prinaša daljnosežne posledice, ne le za prizadeto manjšino, temveč za vse katoliške manjšine v Evropi.” (PANG, BA, dok. 903).

Po Besednjakovem mnenju je šlo za pojav, ki naj bi bil v nasprotju z najbolj osnovnimi principi katolicizma:

13 Povsem jasno in nedvoumno je na ta vprašanja v resnici odgovoril šele poznejši Drugi vatikanski koncil – 30 let pozneje –, prepoved rabe slovenščine pri bogoslužju v Benečiji pa se je ohranila vse do leta 1976 (glej Kralj, 1991, 192).

Odločitev [Vatikana] v sporu glede jezika v Beneški Sloveniji predstavlja prvi primer v zgodovini evropskih nacionalnih gibanj, ko se je Sv. sedež na škodo manjšine odločil odpovedati svojim najbolj izvornim, in tudi sicer vedno najbolj čuvanim in varovanim suverenim pravicam, in je pristal na to, da je državni program raznarodovanja, segel na versko področje. Gre za precedenčni primer, ki ga katoliški svet lahko sprejme le z največjo skrbjo. (PANG, BA, dok. 903).

Obnašanje Vatikana v “beneškem primeru” pa je bilo po Besednjakovem mnenju nedopustno tudi s stališča konkordatne politike Vatikana:

Odločitev v vprašanju ‚Beneške Slovenije‘ je v zgodovini povojnih konkordatov prvi primer, da je sv. Stolica – namesto da bi se postavila v odločno javno obrambo kršenja državnega sporazuma – kršenje državne pogodbe na škodo manjšine s svojim obnašanjem dejansko sankcionirala. To pa je drugi precedenčni primer, ki ga katoliški svet prav tako lahko sprejme le z največjim vznemirjenjem. (PANG, BA, dok. 903).

V poročilu Janka Kralja Engelbertu Besednjaku na Dunaj lahko leta 1936 preberemo:

Beneška Slovenija:

Pretekla so že tri leta odkar v tej deželi ni več slovenske besede v cerkvah. Toda ljudstvo, kar ga je iskreno vernega, se ne more sprijazniti z novim stanjem. V avgustu so štirje moške iz Kozic (vikarija Kozice) šli k nadškofu prosit, naj jim pošlje vikarja veččega slovenščine. ‚Ga nimam, sicer pa je itak vseeno, ko je zdaj v cerkvah v rabi samo italijanščina‘, je dejal škof. Nato je vodja deputacije, mlad kmečki gospodar, rekel: ‚Eccellenza, si, a noi e stata fatta questa grande ingiustizia, ci hanno tolte le prediche slovene. Chi ha causato questo, ha commesso un criminalismo!‘¹⁴ Nadškof mučno zadet. [...] Značilna je izjava mons. Kjačića (Chiazig) v Terčmunu: ‚Neka stara pobožna žena mi je po laški pridigi dejala: Zdej videm, de je res, de so nam svet oča jezik ukrali‘. (Inf. mons. Trinka.) Beneško-slovenska duhovščina je sestavila novo spomenico na papeža, ki jo po naših znancih dostavimo v Vatikan... (PANG, BA, dok. 424).¹⁵

ZAKLJUČEK

Če sklenemo – v polemiko v zvezi s prepovedjo slovenščine v Benečiji so bili leta 1933 neposredno vključeni predsednik vlade Mussolini osebno (z navodilom videmskemu prefektu Temistocleju Testi, naj slovenščino prepove pod grožnjo konfinacije duhovnikov), Pij XI. in državni tajnik Eugenio Pacelli (poznejši Pij XII.), ki sta (očitno v dogovoru) dajala navodila videmskemu nadškofu Giuseppu Nogari, nazadnje, lokalna

14 “Da, vaša ekselenca, nam je bila storjena velika krivica, odvzete so nam bile pridige v slovenščini. Kdor je to povzročil, je zagrešil zločin ...”

15 Poročilo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku in Jožetu Bitežniku z dne 30. septembra 1936.

slovenska duhovščina (oz. v njenem imenu slovenski duhovniki: Božo Zufferli, ki je pisal Mussoliniju osebno, duhovniki, ki so poslali spomenice v Vatikan, Ivan Trinko, Josip Kramar in Božo Zufferli), pa še administrator goriške nadškofije Giovanni Sirotti, ki se je s strastnimi antislovenskimi pismi v Vatikan kazal kot “poznavalec razmer” in si tudi na tak način prizadeval za mesto goriškega nadškofa. Nazadnje celotna jugoslovanska škofovska konferenca (Antun Bauer, Gregorij Rožman, itd.), jugoslovanski katoliški tisk, publikacije *Europäischer Nationalitäten-Kongreß-a*, za kar sta skrbela Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik na Dunaju in v Ženevi, z vso zadevo se je ukvarjal tudi papeški nuncij v Jugoslaviji Ermenegildo Pellegrinetti, ki je imel s svojo obveščevalno mrežo popoln pregled nad tiskom in tudi siceršnjim dogajanjem v Kraljevini Jugoslaviji, in še bi lahko naštevali ... Skratka, z vprašanjem slovenščine v Benečiji se je ukvarjala cela vrsta institucij in posameznikov, eminenc evropskega formata.

Ko danes prebiramo poročila o incidentih v Julijski krajini, poročila uradnih in še bolj tajnih vizitacij vrhunskih papeških diplomatov (Gaetano Malchiodi, Carlo Raffaello Rossi, Luca Passetto, itd.), tajne ankete med duhovščino, gore poročil, obtožb in diskreditacij slovenske duhovščine, ki so se (s strani administratorja Giovannijsa Sirottija, goriškega nadškofa Carla Margottija in drugih) znašle na mizi kardinala Pacellija (ki je, kot je razvidno, pripravljaj krajše povzetke za Pija XI.), je očitno, da je bil Vatikan o razmerah v Julijski krajini izjemno natančno obveščen. Zagotovo bolje kot fašistična vlada.

Očitno je tudi, da je za analize položaja v Julijski krajini bilo porabljeno precej časa in energije – tudi z najvišjega mesta v Vatikanu, in očitno nikakor ni šlo za obrobno, minorno zadevo “nekje ob vzhodni meji”, kjer bi se morda “po pomoti” zgodilo to ali ono, npr. prepoved rabe jezika ali zamenjava “slovanskega ali Slovanom naklonjenega” škofa.

Za natančen pregled celotne dokumentacije o Julijski krajini bi v Vatikanskem arhivu namreč potrebovali leta.

Iz vatikanskih dokumentov pa je jasno tudi, da so papeška pisarna, Kongregacija za izredne zadeve in Pij XI. po konkordatu leta 1929 dvignili roke od “nacionalističnih slovenskih in hrvaških duhovnikov”, kot lahko preberemo v vrsti vatikanskih dokumentov (prim. PANG, BA, dok. 377). V resnici je imela cerkvena politika Vatikana v Julijski krajini po konkordatu 1929 povsem isti cilj kot posvetna oblast – izbrisati manjšino. Samo bolj postopno, v smislu poznanega “fortiter in re – suaviter in modo”.¹⁶

Kar se je dogajalo v Julijski krajini med obema vojnama, je tako bil svojevrsten “Cuius regio eius religio”,¹⁷ ki ga je fašistična oblast uspela vsiliti Vatikanu po letu 1929.

V širšem kontekstu je šlo ne nazadnje tudi za ideološka spogledovanja Cerkve z režimom: od korporativizma do enopartijskega sistema ali kulta osebnosti in nazadnje vse do enačaja med državljansko in nacionalno pripadnostjo, tako značilnega za ideologijo režima. Mnoga od teh načel so formalno ali neformalno prevladovala tudi v Vatikanu.

Vendar in ne nazadnje, če vzamemo Vatikan tudi nekoliko v bran, v luči tedanjih geopolitičnih razmer – kdo si je takrat lahko predstavljal, da ta ozemlja dejansko ne bodo pripadala italijanski državi “za večno”?

16 “V zasledovanju cilja odločno, v pristopu blago.”

17 “Čigar vlada, tega vera.”

To ni bila več Italija 19. stoletja, ki je vojaško in politično nízala poraz za porazom in opazovala politično in vojaško dogajanje v svetu “iz tretje vrste”.

Kdo bi lahko predvidel, da se bo spremenila meja države, ki je zmagovala v Španiji, severni Afriki in predstavljala eno od političnih, vojaških in diplomatskih velesil Evrope.

Kaj naj potem tu na njeni vzhodni meji počne peščica iredentistično in nacionalistično usmerjenih duhovnikov ter njim naklonjenih škofov, z idejami o lastni “slovanski” Katoški akciji (prim. Mithans, 2016), z zahtevami po nastavljanju slovenskih duhovnikov med slovensko populacijo, z željo po učenju verouka v slovenščini, širjenjem knjig v slovenskem jeziku in tako naprej?

Niti Pij XI. ni mogel predvideti, da bo imperializem, kot ključna ideološka premisa fašistične ideologije, nazadnje zaigral italijansko vzhodno mejo, ki je bila – če seveda nanjo pogledamo s stališča nacionalne optike Kraljevine Italije – po prvi svetovni vojni več kot zgolj “zelo ugodna”, taka, da je njen sopodpisnik, italijanski zunanji minister Carlo Sforza, menil: “rapalska razmejitev je dala Italiji kopensko mejo, ki je bolj popolna kot je bila pod rimskim imperijem ...” (Pleteriški, 1996, 6).

BAN ON THE USE OF SLOVENE IN SLAVIA FRIULANA IN 1933 IN LIGHT
OF THE NEWLY OPENED VATICAN ARCHIVES*Egon PELIKAN*

Science and Research Centre, Koper, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: egon.pelikan@zrs-kp.si

SUMMARY

Much has already been written about the history of the Church in the Venezia Giulia region during the interwar period. Yet a fundamental increase of available archival material has now occurred with the opening of archives related to the reign of Pope Pius XI. These are surprising in terms of both the extent of material and the multitude of documents dealing in painstaking detail with the situation in Venezia Giulia within the church-regime-minority triangle. They represent a sort of “Wikileaks”, with the documents revealing all the events with any considerable amount of resonance in the local, national (Italian), Yugoslav or broader European publics. The destructive policy towards the minority within the Catholic Church, as the evidence shows, was only initiated after the Lateran Pacts of 1929. The moment coincides with the accession of Cardinal Eugenio Pacelli, later Pius XII, to the head of the Secretariat of State (Segreteria di Stato) in 1930. The measures against the Slovene minority within the Church in Venezia Giulia were thus implemented with the consensus of and often even according to the instructions by the Holy See, as is now clear given the new material providing information regarding the Church in Venezia Giulia. From the documents of the Congregation on the Extraordinary Ecclesiastical Affairs (Affari Ecclesiastici Straordinari) it emerges that the Pope focussed particularly intense attention on Venezia Giulia and the Slovenes, in terms of the treatment of the Slovene minority in the region. Based on these new documents the author describes the ban on the use of the Slovene language in the Slavia Friulana of the 1933.

Key words: Venezia Giulia, Pius XI, Vatican Archives, Slovene language in church, Slavia Friulana in 1933

VIRI IN LITERATURA

- ACS, UCNP** – Archivio Centrale dello Stato (ACS), fond Capo dell'Ufficio centrale (UCNP).
- ACS, NAW** – ACS, fond The National Archives in Washington (NAW).
- ASV-AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES) (Italia (III e IV periodo)).
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG). Besednjakov arhiv (BA).
- Besednjak, E. & J. Bitežnik (1933):** Mussolini, der Vatikan und die Minderheiten. Posebna številka časopisa Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien. Wien.
- Blasina, P. (1993):** Santa Sede, clero e nazionalità al confine orientale 1918–1920. Note e documenti. *Qualestoria*, 1, 29–50.
- Ceci, L. (2013):** L'interesse superiore. Il Vaticano e L'Italia di Mussolini. Roma, Bari, Laterza.
- Ferrari, L. (1981):** Il clero sloveno nel Litorale (1920–1928): linee d'intervento pastorale. *Qualestoria*, 1, 29–44.
- Gretrup, T. (1932):** Religion und Muttersprache. Münster, Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung.
- Juvančič, I. (1974):** Dr. Francišek Sedej in fašizem. *Goriški letnik*, 1, 98–112.
- Kacin Wohinz, M. (1986):** Oris jugoslovanske historiografije 1945–1985 o Julijski krajini med vojnama. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1–2, 45–64.
- Klinec, R. (1967):** Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Kralj, F. (1991):** Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda. V: Benedik, M. (ur.): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje, Mohorjeva družba, 173–194.
- Kolarič, J. (1970):** Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa. II. knjiga. Celovec, Družba sv. Mohorja v Celovcu.
- Marušič, B. (1987):** Poskus pregleda zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji. *Zgodovinski časopis*, 1, 139–146.
- Matajca, V. (2016):** Border Fascism in the Venezia Giulia: The Issue of »Proximate Colony« in Slovenian Literature. *Acta Histriae*, 24, 4, 939–958.
- Mithans, G. (2013):** Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata. *Acta Histriae*, 2013, 21, 4, 809–824.
- Mithans, G. (2015):** Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija. *Acta Histriae*, 23, 3, 333–356.
- Mithans, G. (2016):** Odnosi med italijanskim fašizmom in katolicizmom: primer obmejnega področja Julijske krajine. *Acta Histriae*, 24, 4, 745–766.
- Nazzi, F. (1995):** Il Duce lo vuole. La proibizione dello sloveno nella vita religiosa della Slavia Friulana. S. Pietro al Natisone, Cooperativa Lipa Editrice.

- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.
- Pelikan, E. (2012):** Cerkev in obmejni fašizem v luči vatikanskih arhivov. *Acta Histriae*, 24, 4, 563–577.
- Pirjevec, J. (2006):** Vatikanski arhivi. V: Pirjevec, J. & J. Pleterški (ur.): Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 305–316.
- Pleterški, J. (1996):** Med Mussolinijem in čaršijo. *Delo*, 19. marec 1996, 6.
- Simčič, T. (2012):** Zgodovinopisje o cerkvenih razmerah v (slovenski) Benečiji 1918–1954. *Acta Histriae*, 24, 4, 591–607.
- Tavano, L. (1982):** La Chiesa goriziana fra autonomia e inserimento 1929–1934. v: *I Cattolici isontini nel XX secolo. Knj. 2: Dal 1918 al 1934.* Gorizia, Istituto di storia sociale e religiosa, 162–216.
- Vinci, A. (2011):** Sentinelle della patria. Il fascismo al confine orientale 1918–1941. Bari, Editori Laterza.